

Kirjanduse sõdurid Esimese maailmasõja aegu

Marin Laak*

Poliitika ja võimu sobimatus loomeinimestega on kinnitust leidnud nii mitmelgi korral, Eesti ajaloo üheks kõige traagilisemaks on eesti modernistliku luuletaja ja „riigimehe“, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Johannes Vares-Barbaruse (1890–1946) elusaatus. Tema vaadete kujunemist, ent ka tema kui luuletaja ning seltskonna- ja kirjandustegelase argipäeva aitab valgustada Eesti Kultuuriloolises Arhiivis talletatav käsikiri tema kirjavahetusest Johannes Semperiga (1892–1970). See ligi 30 aastat kestnud korrespondents klassivendade ja kirjanikest aatekaaslaste vahel on unikaalne ajaloodokument, aegumatu allikmaterjal ajaloo keerdkäikude mõistmisel. Kuigi publitseeritav valik kirjavahetusest käsitleb Esimese maailmasõja aastaid, on siinse artikli pealkirja „kirjanduse sõdurid“ kasutatud siiski pigem kujundlikult kui sõjaajaloole viitavana. Artikkel lähtub huvist Barbaruse kui luuletaja vastu, teades et seda jääb varjutama aegumatu süüdistus tema rolli pärast Eesti iseseisvuse kaotamises 1940. aastal.

Alustama peaks siiani selgusetuks jäänud küsimusest riigimehe surma kohta Kadrioru lossis 29. novembril 1946, vaid mõni kuu pärast NSVL kõrgeima, Lenini ordeni saamist. EKP Keskkomitee I sekretäri Nikolai Karotamme järeleehüüe ootamatult lahkunud J. Varesele ilmus ajakirja Looming 1946. aasta detsembrinumbris.¹ Ametlik versioon oli „lühikene ja raske haigus“, põhjuseks pingelised, 18–20-tunnised tööpäevad, millele süda vastu ei pidanud. Riigijuhi kuulihaava(de)ga surnukeha leiti tema korteri vannitoast Kadrioru lossis 29. novembri hommikul²; riigipea lahkumiskiri osutab enesetapule.³ Ametlik versioon tänapäeval kõlabki nii: „Pettununa nõukogulikus süsteemis ja omaense staatuses teostas B.[arbarus] suitsiidi.“⁴

Kuid on olemas veel kolmas versioon, mille järgi kõrvaldati J. Vares-Barbarus kui tülikaks muutunud persoon „organite“ poolt. Elsbet Pareki (1892–1985) mälestuste järgi oli Barbarus sõjajärgsetel aastatel Tallinnas olnud silmapaistvalt rõhutatud.⁵ Selle põhjuseks pidas Parek kõrgele positsioonile, ent „Moskva poolt“ käsist-jalust seotud sõbra kannatusi suutmatusetõttu päästa häid tuttavaid selleks ajaks juba alanud vangistamisaktsioonidest. Luuletaja Heiti Talviku kinnivõtmisega seotud olukorra traagilist grotesksust J. Vares-Barbaruse jaoks kirjeldab ka Valdur Ohmanni artikkel „Johannes Vares-Barbaruse komparteile esitatud elulugu ja tema saatus“.⁶ Artikli ridade vahele on peidetud võimalus, et luuletajast riigijuht oli muutunud Moskvale tülikaks nii selles rollis lubamatu iseseisvuse kui ka oma seniste kirjanikest sõpradele pärast.⁷

* Marin Laak (1964), PhD, kirjandusajaloolane, Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise 42, 51003 Tartu, marin.laak@kirmus.ee.

¹ Sm. N. Karotamme kõne J. Varese matusetalitusel 3. XII 1946 „Estonia“ kontserdisaalis. – Looming 1946, nr. 12, lk. 1283–1286.

² Vt. A. Viivik. Enesetapp presidendi lossi vannitoas. – Õhtuleht, 02.12.2006; vt. ka V. Pinn. Kahe mehe saatus. Haapsalu, 1994.

³ Vt. K. Allkivi. „Andesta, kallis Siuts!“ – Õhtuleht, 03.12.2006; E. Kaup. Johannes Varese surmaeelne kiri. – Keel ja Kirjandus 1990, nr. 1, lk. 50.

⁴ Vt. H. Puhvel. Barbarus, Johannes. – Eesti Kirjanike Leksikon. Eesti Raamat, Tallinn, 2000, lk. 48–49.

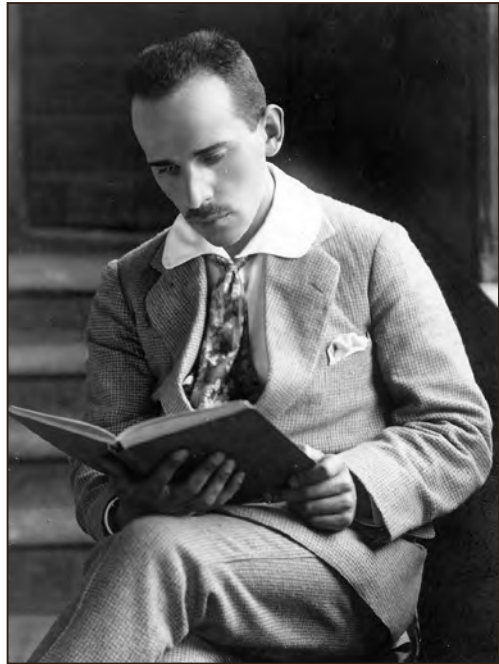
⁵ E. Parek. Mälestusi Pärnust 1944–1949. – KMEKLA, f. 169, m. 156: 2. Vt. E. Parek. Mälestusi Pärnust 1944–1949. Eessõna ja toim. T. Saluvere. „Litteraria“ 21. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2002. Kirjastuses Perona on sama käsikiri avaldatud 1991. a. ja Elsbet Pareki mälestuste koguteosena „...ja põlvest põlveni kajab: mälestused“ 2010. a. kirjastuses Kunst. Viimasele raamatule on lisatud ka eessõna Lagle Parekilt, kes 2014. a. suvel J. Varese-Barbaruse kohtumist oma emaga kinnitas (suulises intervjuus M. Kivastikule ja M. Laagile).

⁶ ERAF. 1.5.12; vt. ka: V. Ohmann. Johannes Vares-Barbaruse komparteile esitatud elulugu ja tema saatus. – Tuna 2002, nr. 1, lk. 74–76.

⁷ J. Vares töötas 1920. aastal arstina koos dr. Siegfried Talvikuga ning käis luuletaja ja aktiivse kirjandustegelase hiltjem pidevalt läbi ka tema poja, luuletaja Heiti Talviku ja teiste kirjanikega.

J. Vares-Barbarus noorukina [1911–1912].
EKM EKLA, A–30: 11

J. Semper noormehena [1911–1916].
EKM EKLA, A–84: 475

Kadrioru lossis 29. novembril 1946 kella 10 ja 11.30 vahel toimunud traagilist sündmust mäletasid nii-öelda vahetute tunnistajatena ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi „kantselei“ töötajad: lisaks sellele, et saatusliku päeva hommikul oli teadmata põhjustel „linna peale läinud“ riigijuhi vastuvõtutoa juht Edgar Hõbe, oli mõneks tunniks lahkunud ka teine alaline ihukaitsja Sergejev. Nende äraoleku ajal olid töötajad märganud riigijuhi korteri trepist alla sammumas kaht tundmatut meest. Teine mälestuskild puudutas kuulijälgi Vareste korteri vannitoa seinas, mis kiirkorras üle krohviti, ja vannitoa ümberkohaldamist tööruumiks.⁸ Seega, lõplik tõde ootab tänaseni selgitamist.

J. Vares-Barbaruse elukäigu juhtum pakub rikkalikku materjali ajaloolõukade täitmiseks, ent on kõnekas ka biograafika, kirjandusteaduse ja ajaloo küsimuste selgitamisel. Arvatavasti ei vaja pikemat tutvustust Jaak Valge raamat „Punased“ (2014), mis selgitab Eesti okupeerimise küsimusi J. Vares-Barbaruse, samuti J. Semperi jt. kaasaegsete vasakpoolsete vaadete kirjanike hoiakute kujunemise ja elukäigu tiheda kirjelduse kaudu. Siinse artikli vaatepunktist on oluline Esimese maailmasõja eelse ja järgse ühiskondlikult äreva õhustiku detailirohke avamine, mis pakub kirjanduslooliste uurimustele head taustalugemist. J. Valge käsitluse allikateks mitmesuguste arhiividokumentide kõrval on ka Friedebert Tuglase, Artur Adsoni jt. kirjanike kirjad, tihedalt seotuna Barbaruse ja J. Semperi korrespondentsiga, samas aga toetub J. Valge üsna suures osas varasematele, nõukogudeaegsetele kirjutustele, mis kirjandusteaduse vaatepunktist nõudnuks ehk pisut kriitilisemat suhtumist. Ent kahtlemata on J. Valge raamat üks võimalus ajalugu kontseptualiseerida. Samas on nii Barbaruse kui ka Semperi ilukirjanduslooming kirjandusprotsessi ja -situatsiooni mõistmiseks võiks öelda et lausa võtmetähtsusega. Siinkirjutaja ongi nende kirjavahetust hinnanud kui rikkalikku allikat 1920.–1930. aastate kirjandusloole, eriti modernistliku

⁸ Nadežda Roose (end. Mikser, sünd. 07.05.1917) intervjuus M. Laagile 2010. a., hiljem M. Kivastikule. N. Roose töötas [oktoobrist] 1946 kuni 1948 ENSV Ülemnõukogu Presiidiumis N. Andreseni abina. Pärast J. Vares surma oli tema ülesandeks Vareste korteris olevate raamatute inventeerimine, mis toimus Emilie Vares juuresolekul. Korduvalt on N. Roose meenutanud ka N. Andreseni leidlikku tegutsemist mitme tuntud inimese, sh. F. Tuglase päästmiseks rataste vahelt, kasutades omaenda kõrget positsiooni. (Vareste korteri ruumides Kadrioru lossi teisel korrusel asus N. Roose meenutuse järgi hiljem VSKEÜ, Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing, hilisema nimega VEKSA – Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühing.)

kirjanduse ja kirjandusliku mõtte liikumise vaatepunktist.⁹ Tänapäevases kirjandusteaduses on J. Valge „Punastega“ võrreldav monumentaalväljaanne Tiit Hennoste „Eesti kirjanduskriitika avangard 20. sajandi algul“ (2016) – mahukas uurimus, mis toob reljeefselt välja Barbaruse ja J. Semperi keske rolli eesti kirjanduse uuendajatena.¹⁰

Huvi J. Vares-Barbaruse isiku vastu ei piirdu sugugi ainult tema surma hämarate asjaoludega. Nii tema kirjanduslik kui ka kultuurilooline pärand pakub jätkuvalt leide ja mõtlemisainet. Tuna eelmises numbris avaldas Eve Annuk artiklis „Paraadile! Paraadile!?“ EKLA fotokogust pärinevat 28 pilti Tallinnas 1946., esimesel sõjajärgsel aastal toimunud mai- ja oktoobriparaadidest, mille allikateks olid J. Vares-Barbaruse isiklikud fotoalbumid.¹¹ J. Vares-Barbaruse elukäigu tegeles mõni aasta tagasi põhjalikult kirjanik Mart Kivastik, kelle näidend „Vares“ esietendus Kalju Komissarovi lavastuses Pärnu teatris Endla 8. märtsil 2014.¹² Minu meelest on tähelepanuväärne ka näidendi žanrinimetus „müsteerium“: teos rõhutab J. Vares (ja tema lähedaste pereliikmete, naise Emilie Roode ning tema õe ja venna) surma(de) saladuslikke asjaolusid, kuid uurib selle kõrval ka luuletaja Barbaruse sattumist Nõukogude võimumasina marionetiks Moskvast juhitud nukuvallitsuse eesotsas. Arvatavasti huvitas M. Kivastikku ka kirjanikust kolleegi inimlik pale...

Tänapäevases kirjandusteaduses pakuvad seevastu kõige rohkem huvi Nõukogude totalitaar-režiimi kõikvõimalikud praktikad, mille uurimiseks on edukalt kasutusele võetud postkolonialismi teoreetilised raamistikud. Viimastega on Epp Annus sidunud afektiivsuse teooria, mis võimaldab (post)stalinistliku ja (post)sotsialistliku võimumaatriksi toimimist selgitada uudsest, üksikisiku emotsioonide vaatepunktist.¹³

Arvestades J. Varesi rolli Moskva võimumasinas Eesti okupeerimisel, oli tema 1946. aastani püsinud tugev kirjaniku-imago üllatuseks: kodumaa mulda puhkama saadeti 3. detsembril 1946 „Estonia“ kontserdisaalist riigijuhil J. Varesi isikus ka luuletaja Barbarus. „Meie seast on ootamatult lahkunud silmapaistev nõukogude riigimees, üks nõukogude võimu juhtivaid organiseerijaid Eestis, [– – –] üldiselt armastatud ja luugupeetud kirjanik, suur ja tulihingeline isiksus, eesti rahva truu poeg,“ kirjutab N. Karotamm.¹⁴ Kohustusliku retoorika ja siira kahjutuum-pateetika vahel selles kõnes on õhkõrn piir: „Ta oli kõige populaarsem, kõige üldtuntum eestlane meie vabariigis ja kogu Nõukogude Liidus. [– – –] Seltsimees Vares, kirjanikunimega Barbarus, oli eesti suurimaid kirjanikke“, kelle ärasaatmisel käis „Estoniast“ läbi ligi 80 000 inimest.¹⁵ Kõneleja sõnul jätkas Barbarus intensiivset loomingulist tööd „õhina ja tulega“ kuni kõige viimase ajani. N. Karotamme kõnele järgneb samas detsembrikuu Loomingus põhjalik ülevaade Barbarusest luuletajana, mille on kirjutanud Nigol Andresen (1899–1984), kes oli sel ajal J. Varesi, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja Kadrioru lossis.¹⁶

Johannes Vares-Barbaruse ja Johannes Semperi mahukas kirjavahetus on tähelepanuväärne materjal, millel on oma eel- ja järellugu. Selles ligi 30 aastat kestnud kirjavahetuses on kokku 670 kirja, rohkem kui 1150 leheküljel.¹⁷ Kirjavahetuse avaldamine tervikliku tekstikriitilise, kom-

⁹ M. Laak. Johannes Barbaruse aeg. – R. Veidemann (koost., toim.). Aeg ja kirjandus. Artikleid aja kategooriakäsitlusest, kasutamisest ja toimimisest tekstides. „Studia litteraria estonica 4“. Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetool ning teatriteaduse ja kirjandusteooria õppetool, Tartu, 2002, lk. 97–116. Vt. ka: M. Laak. Kriitika kirjandusloo konstrueerijana. Eesti kirjanduskriitika teksti ja konteksti probleeme aastatel 1924–1928. [teadusmagistri väitekirj]. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, Tartu, 1999. (Käsitlusi Tartu Ülikooli Raamatukogus).

¹⁰ Vt. T. Hennoste. Eesti kirjanduskriitika avangard 20. sajandi algul. Hüpped modernismi poole. I. „Heuremata: humanitaarteaduslikud monograafiad“. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tallinn–Tartu, 2016, lk. 336–345, 368–374.

¹¹ Vt. E. Annuk. Paraadile! Paraadile? Fotod Eesti NSV esimestest sõjajärgsetest 1. mai ja Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva paraadidest. – Tuna 2017, nr. 1, lk. 121–132.

¹² M. Kivastiku näidend toetus kirjavehetustele, arhiividokumentidele, avaldatud ja avaldamata mälestustele, mida Kivastik kogus juurde ka kirjutamise käigus. Allikate kokkupanemisel kujunes luuletaja surma lugu meedias „groteski ja thrilleri piirimaadel balansseerivaks ajalooliseks mõrvamüsteeriumiks“ suurte kujundite ja visuaalse tulevargiga.

¹³ Vt. E. Annus. Between Arts and Politics. A Postcolonial View on Baltic Cultures of the Soviet Era. – Journal of Baltic Studies 2016, nr. 1, lk. 1–13. DOI: 10.1080/01629778.2015.1103509.

¹⁴ Sm. N. Karotamme kõne, lk. 11283.

¹⁵ Sm. N. Karotamme kõne, samas.

¹⁶ N. Andresen. Johannes Barbarus. – Looming 1946, nr. 12, lk. 1287–1295. Head võrdlust pakub N. Andreseni artikkel „J. Barbaruse hommik ja keskpäev“ – vt. Looming 1980, nr. 1, lk. 118–125.

¹⁷ J. Vares-Barbaruse kirjad J. Semperile. Vt. EKLA, f. 188, m. 1–3; J. Semper J. Vares-Barbarusele, vt. ERA, f. R 39, n. 1, s. 14. (Kirjavahetuse käsikirja koostamisel on kasutatud J. Semperi kirjade fotokoopiaid.)

menteeritud monumentaalteosena oli kavas juba 1970. aastatel. See oli mõeldud ilmuma kahes köites, kirjastuse „Eesti Raamat“ väljaandel. Toimetusküsimuste lahendamiseks moodustati väljaande juurde soliidne kolleegium, kes käsikirja selle valmimise eri etappides kirjalikult oma hinnanguid andis. Kolleegiumisse kuulusid Nigol Andresen, Ralf Parve, Jaan Toomla, Harald Peep ja Endel Sõgel. Kirjade kommenteerimisega alustas Tallinnas tööd Paul Rummo, temale abiks võeti tekstikriitiliseks toimetamiseks 1979. aastal tööle Peeter Olesk ja keeleteimetaja Evi Pillesaar. Kolleegiumi protokollide järgi pidi käsikirja 1982. aastal olema peaaegu trükkalms, selle saateseõna professor Harald Peebult on dateeritud kuupäevaga 10. märts 1982. Järgmisel aastal, 1983 on käsikirja tekstikriitiline toimetamine, sh. kommentaaride täiendamine antud üle Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi, selleaegse nimetusega käsikirjade osakonna toimetajale, kirjandusteadlasele Abel Nagelmaale (1926–2013). A. Nagelmaa isikuarhiivis leiduva kirjavahetuse käsikirja uurimine näitas, et tekstikriitiliste allikapublikatsioonide väljaandmisel kogenud toimetajana polnud ta P. Rummo senise tööga rahul ning püüdis väljaande teadustaset tõsta kommentaariumi täiendades ja fakte kontrollides. Siitpeale hakkas käsikirja väljaandmine takerduma, kuni see pärast A. Nagelmaa pensioneerumist arhiveeriti, seda ilmselt ka kirjastamisvõimaluste puudumise tõttu 1980. aastate teisel poolel. A. Nagelmaa käsikirjade seas leiduvad mustandlehed sisaldavad kirjavahetuse saateteksti jaoks nelja-viit põhipunkti, mis Barbaruse ja Semperi kirjavahetust iseloomustavad:¹⁸

- 1) „Tegu on kahe sõbra ja aatekaaslase usaldusliku, suuremalt osalt loominguga ja kirjanduselu küsimusi lahkava isikliku, mitte sugugi avaldamiseks mõeldud kirjavahetusega. Sageli vihjeliste küsimuste tuum oli mõlemale hästi teada, piisas põgusast arvamusalaldusest.“;
- 2) „Mõlemad kirjapartnerid olid laialdaste huvidega kultuuritegelased, palju käinud ja näinud, palju lugenud.“;
- 3) „Erakirjade kasutamine ajaloodokumendina ei arvestata alati selle dokumendiliigi eripära: nendes võib olla paljugi subjektiivsust. Kirjades kajastub ju ka alati kirjutaja iseloom, tema hetkemeeleolu, tema hetkeinformeeritus kõnesolevast küsimusest (asjast).“;
- 4) „Taalistest asjaoludest johtuvalt võivad hinnangud ja arvamused olla ühekülgised, sõnastuses ülepakutud jne. Barbaruse puhul tuleb kindlasti arvestada, et ta oli impulsiivne inimene.“;
- 5) „Kirjadesse võetud teemadering oli väga lai, kirjutati oma argielust (tervisest, kutsetööst, arstina, harrastustest (jahilkäimine, ujumine, uisutamine jne.), külalistest ja külaskäikudest; kirjanduslikust loomingust (kutsumus, mida sai vaid harrastada); kirjandusest (lugemisest) ja kirjanduselist; majandus- ja poliitilisest elust ning seda kõike mitte ainult meie Eestis, vaid ka mujal maailmas.“

Barbaruse poliitiliste hoiakute kohta kirjutab A. Nagelmaa: „Võiks öelda, et pahempoolne või ka pahempoolne demokraat väljaspool erakondi. Tulnuks lisada ka internatsionalist (sõna kõige paremas mõttes; vrdl. proletaarne internatsionalist).“ Ta ei sallinud „eksploataatorlikku rahvavõimu ega ülekohtust valitsusvõimu“ ega leppinud rahvusliku piiratuse, kitsarinnalisusega, ammugi šovinisminähtustega ega sallinud ka väikekodanlikku vaimupiiratud ja enesega rahulolu mentaliteeti.

Barbaruse ja Semperi säilinud kirjavahetus algab Barbaruse kirjaga J. Semperile Kiievis 10. veebruaril 1911 ning lõpeb J. Semperi kirjaga 10. jaanuaril 1940. Rõhutagem, et isegi ajaloosündmuste keerises jääb sõprade kirjavahetus kuni lõpuni isiklikule pinnale. Isegi kõige viimases kirjas 10. jaanuaril 1940 on tõgemisi juttu vaid Barbaruse 50. sünnipäeva juubelipidustustest Tallinnas: „Isiklikult ma saan Sulle õnne soovima tulla alles päeval pärast sünnipäeva, s. o. imikuseisuse juubeliks. [– – –] Nüüd aga luba kaastundmust avaldada emaihus viibimise viimase päeva juubeli puhul, mil see kiri saabub.“ Semper, kes sel ajal töötas edasi Loomingu toimetajana,¹⁹ pidi üle andma ametliku kingituse, abikaasa Aurora Semperi venna, kunstnik Adamson-Ericu kujundatud nahkköites „Kalevala“. Lõpukommentaari loome, et sel ajal külastas ka Semper Tallinna üha sagedamini, sest oli kutsutud Haridusministeeriumi raamatukogukomisjoni. Sellega võib seletada ka kirjavahetuse katkemist juba mitu kuud enne 21. juunit 1940, mil „Varese nukuvalitsus“ ametlikult tegevusse astus.

Siinses valikus on 12 esimest kirja Barbaruse ja Semperi mahuka kirjavahetuse algusest, alates sõprade lahkuminekust seoses õppimisega Peterburis ja Kiievis kuni „Siuru“ perioodi alguseni

¹⁸ EKLA, reg. 2012/121 (Materjalid seoses Barbaruse-Semperi kirjavahetuse väljaandmisega + toimetuskolleegiumi koosolekute protokollid).

¹⁹ J. Semper oli töötanud Loomingu toimetajana alates 1929. aastast.

1917.²⁰ Kirjade-aega jäävad Esimese maailmasõja algus, noormeeste värbamine tsaariarmeesse, seejärel tagasitulek kodumaale ja osavõtt Vabadussõjast. Sellega kõrvuti aga ka kirjanikutee algus, debüüt Noor-Eesti ajakirjas ja rühmituse „Siuru“ asutamine. Siinsesse saateartiklisse ei mahu mõlema mehe elu ja loomingu tutvustused, ent rõhutada tahaks nende põimunud saatuste algusaastaid ja päritolu, seda ka kirjade juures avaldatavate fotode valiku põhjendamiseks. Tooksin siinkohal ära pikema tsitaadi Harald Peebu (1931–1998), legendaarse TRÜ kirjandusprofessori, J. Vares-Barbaruse monograafia autori ja varasema väljaande kolleegiumi liikme, käsikirjalisest saatesõnast (1982):

„Johannes Vares, hilisema kirjanikunimega Barbarus, sündis 12. jaanuaril 1890. a. Viljandimaal Heimtali vallas Kiisa talu perepojana, õppis 1899–1901 Heimtali vallakoolis ja 1901–1903 Viljandi kihelkonnakoolis. Johannes Semper sündis 22. märtsil 1892. a. Viljandimaal Tuhalaane vallas Pahuvere koolmeistri pojana, õppis isa juures, seejärel 1901–1905 Viljandis Heine eraprofüümnaasiumis. Nende teed ristusid 1905. a. Pärnu gümnaasiumis, kus neist said klassivennad, pinginaabrid, sõbrad. Mõlemad pärinesid haridussõbralikest ja suhteliselt lahedamaist kodudest kui olid teistel selle aja maanoorukeil.

J. Vares-Barbaruse isa. EKM EKLA, A-30: 2

J. Vares-Barbaruse ema. EKM EKLA, A-30: 3

Mõlema tee algul etendas oma osa ka Paistu kirikuõpetaja ja tuntud kirjamees Jaan Bergmann – Semperile oli ta ristiisa ja samas ka perekondlik nõuandja haridusküsimustes (Bergmanni ja Semperi isa kirjavahetus on säilinud), Varese isa aga oli samuti Bergmanni hea tuttav ja temalt kingitusena peresse toonud nii mõnegi teadusliku ning ilukirjandusliku teose. 1905. a. meeolud, mis ulatusid ka provintsigümnaasiumidesse, andsid omakorda elu avasilmi jälgivale noortele uusi, senitundmatuid impulsse ja tõukasid neid juba radikaalsemale eneseteostusele. [– –] 1910 alanud üliõpilasaastad viisid sõbrad kuueks aastaks lahku, kuid ei katkestanud sõprust. Just nendel aastatel hakkas Johannes Vares kasutama kirjanikunime „Barbarust“, Pärnu gümnaasiumis pool-juhuslikult antud nimekuju. Vaatamata kaugusele kodust, ei katkenud side eesti kirjanduseluga.“

Olgu lisatud, et mõlema mehe elu ja loomingu kohta on kasutada suurel hulgal uurimusi ja kriitikat. J. Semperi uurijana on kõige suuremad teened Erna Siirakul (1911–1987).²¹ Eheda

²⁰ Varem on kirjavahetust tutvustatud kahel korral: vt. R. Parve. „...Ühest varjulise-st-varjutatud aastast teise“. – Johannes Semper elus ja kirjanduses. Kogumik. Koost. I. Sikemäe. Eesti Raamat, Tallinn, 1967, lk. 95–123; P. Rummo. Sõprade dialoog. – Looming 1979, nr. 8, lk. 1113–1126.

²¹ E. Siirak. Johannes Semper: lühimonograafia. Eesti Raamat, Tallinn, 1969.

J. Semperi vanemad. EKM EKLA, B-121: 1

Fragment klassipildist: Pärnu gümnaasiumi lõpetajad (1910). Vares ja Semper on ülemises reas paremalt 1. ja 2. EKM EKLA, E-30: 280

omaeluloolise dokumendina on hiljuti avaldatud J. Semperi „Päevaraamatud“, milles esimene neljast, romantilise noormehe „Peterburi päevik 1912/13“ on siin avaldatud kirjavahetusele heaks taustaks.²² Barbaruse elu- ja loomingulooline lühimonograafia pärineb Harald Peebult.²³ Siin avaldatud kirjade taustaks pakub arhiiviallikatele toetuvat faktoloogiat juba korduvalt esile tõstetud Valdur Ohmanni artikkel Tunas (2002), mis toob koos kommentaaridega esmakordselt trükivalgusse ka J. Vares-Barbaruse enda kirja pandud eluloo seoses tema astumisega EK(b)P-se 15. juulil 1940.²⁴

Järellooks sinsele artiklile „Kirjanduse sõdurid Esimeses maailmasõjas“ on Eesti Kirjandusmuuseumis alustatud töö Barbaruse ja Semperi kirjavahetuse kommenteeritud tekstikriitilise väljaande trükiks ettevalmistamiseks P. Rummo ja A. Nagelmaa käsikirjade alusel.²⁵ Siin avaldatud kirjade ja kirjavahetuse raamatukäsikirja kommentaariumi toimetajana on töötanud Tiina Saluvere.²⁶ „See kirjavahetus, mis meie ees on, dokumenteerib üht ajalõiku kahe inimese, aga ka kogu meie rahva elus.“ Kas seda H. Peebu saateartikli lõpulauset sobiks kasutada veel ka 40 aastat hiljem, tulevases väljaandes? Ent pole kahtlust, et kultuurilooliste arhiiviallikate roll nüüdisaegsetes laiapõhjalistes ja sageli teoreetilisel keerukates kultuuriuringutes on selgelt tõusuteel.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojekt „Kirjanduse formaalsed ja informaalised võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal“ (IUT 22-2) ja Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu Eesti-uuringute Tippkeskus (TK145).

²² J. Semper. Päevaraamatud. Toim. K. Ligi, järelsõna H. Runnel. Ilmamaa, Tartu, 2013, lk. 5–2019.

²³ H. Peep. Johannes Vares-Barbarus. Ill. P. Luhthein. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1959.

²⁴ Vt. V. Ohmann. Johannes Vares-Barbaruse komparteele esitatud elulugu ja tema saatus, lk. 67–70; ERAF, f. 5, n. 2, s. 844, l. 3–5.

²⁵ Käsikirjade sisestamise eest võlgname tänu Eesti Kultuuriloolise Arhiivi assistendile Joel Iljale.

²⁶ Tänuõnad temale ka heade nõuannete eest sinse artikli viimistlemisel.